

INTRODUKTION

-LÄRARHANDLEDNING TILL FILMEN TOBAKENS BARN

Filmen Tobakens barn tar upp tobaksproblematiken ur ett på många sätt nytt perspektiv. I och med att bruket av tobak stadigt gått ned i västvärlden har tobaksindustrin sökt sig nya marknader. Idag marknadsförs tobak i utvecklingsländerna på samma sätt och med samma argument som det marknadsfördes i väst för 30 år sedan. Rökning framställs som en symbol för frihet, lyx och en cool livsstil. Tobak marknadsförs och säljs till världens fattiga. Redan idag lever 80 % av världens rökare i utvecklingsländerna och det är en procentsiffra som stiger. Där anser tobaksindustrin att deras produkter har en rättmätig plats, trots att många människor inte har råd med mat för dagen.

Tobak för med sig sjukdom, död och ytterligare fattigdom till världens redan fattiga. Det är även i utvecklingsländerna som tobaken odlas. Under slavliknande förhållanden arbetar tobaksarbetarna och deras barn på tobaksfälten. Bekämpningsmedel används okontrollerat, vilket leder till miljöförstöring och ohälsa.

Om detta handlar filmen Tobakens barn där vi får möta sex barn från tre olika världsdelar. Tobaksindustrin skapar liknande problem i de tre världsdelarna – barnarbete, missad skolgång, ökad fattigdom, miljöförstöring, hänsynslös marknadsföring, sjukdom och självmord. Genom deras berättelser får vi insikt och förståelse för att tobak är ett så mycket större problem än vad många anar.

Den här lärarhandledningen kan användas som ett stöd för dig och din klass om ni, efter att ha sett filmen, vill arbeta vidare med de teman och frågor som filmen tar upp. I handledningen finns ett rikt urval av frågor och övningar att arbeta vidare med. Ni kan därför utifrån era förutsättningar välja om ni vill genomföra ett över tid mer omfattande ämnesövergripande projektarbete eller plocka enstaka diskussionsfrågor och värderingsövningar för en uppföljande diskussion i klassen.

Handledningen bygger på en pedagogisk modell bestående av fem steg, dessa är:

1. Starter – Filmen tobakens barn

En starter är något som kan användas som inspiration och igångsättare av elevernas arbete med ett tema. Det kan vara en artikel, en diskussionsövning, en bild med mera. I det här fallet så är startern filmen Tobakens barn. Börja därför arbetet med att eleverna får se filmen. Låt eleverna därefter utifrån intresse och den tid ni har till förfogande formulera frågor kring de frågeställningar och teman i filmen som de skulle vilja undersöka och arbeta vidare med. Ni kan även ta hjälp av handledningsmaterialets frågor (se nästa steg).

Om ni inte har tid att arbeta vidare med filmens frågeställningar i ett projekt- eller temaarbete, rekommenderar vi att ni efter det att klassen har sett filmen genomför någon eller några av de värderingsövningar som finns i materialet under rubriken "värdera och reflektera". På så sätt kan ni, trots lite tid till förfogande, få igång en reflekterande diskussion i klassen om filmen och dess innehåll.

2. Undersöka och beskriva

Utifrån egna såväl som handledningens frågor kan eleverna gå vidare med att undersöka, inhämta och beskriva fakta kring filmens teman. Här ges i handledningsmaterialet förslag på frågor att undersöka och exempel på olika tillvägagångssätt för att hitta svar på frågorna.

3. Analysera och bearbeta

I detta steg ska det kunskapsstoff som elevernas undersökande arbete lett fram till analyseras och bearbetas. Här ska eleverna söka efter och reflektera kring orsaker, konsekvenser, samband och jämförelser. Detta för att fördjupa förståelsen för temats komplexitet och problematik. Behovet av fördjupning kan motivera ytterligare bruk av källor och breddad faktainhämtning. Här ges i handledningsmaterialet förslag på frågor att analysera och exempel på olika tillvägagångssätt för att hitta svar på frågorna.

4. Värdera och reflektera

I fjärde steget ges eleverna möjlighet att värderingsmässigt reflektera över den kunskap de har tagit till sig under de föregående stegen. Att man här ger eleverna möjlighet att diskutera, formulera argument och ta ställning kring temat ger arbetet en fördjupad mening. I detta steg blir den inhämtade kunskapen även en påverkansfaktor och värdegrundsfråga. Här ges i handledningsmaterialet förslag på diskussions- och värderingsövningar.

5. Sammanställa och handla

Slutligen får eleverna sammanställa, dokumentera och presentera sina nya kunskaper och erfarenheter. Uppmuntra en aktiv presentation och låt gärna eleverna, utifrån och beroende på sitt engagemang, genomföra någon form av aktivitet eller handling. Här ges i handledningsmaterialet förslag på olika sätt för eleverna att presentera sitt arbete samt olika sätt för eleverna att omsätta sitt engagemang i handling.

Mer material om tobak och fattigdom

Det här skolmaterialet har tagits fram i samarbete mellan Plan Sverige och A Non Smoking Generation. Författare är Niklas Odén. Mer handlednings- och faktamaterial kring tobakens konsekvenser i utvecklingsländerna finns att kostnadsfritt ladda ned från hemsidan www.tobacocoschildren.org

Lärarhandledning – Tobakens barn

Starter – Se filmen Tobakens barn

Handledningens förslag till frågor och övningar ska ses som ett smörgåsbord där ni väljer utifrån behov och den tid ni har till ert förfogande. Använd förslagen som ett komplement till elevernas egna frågeställningar. Inled därför arbetet med att låta eleverna se filmen och därefter gruppvis diskutera följande frågor:

- Fick du, i filmen, reda på något som du inte tidigare kände till om tobak?
- Var det något i filmen som du reagerade särskilt starkt på?
- Vilka frågeställningar och problem som filmen tog upp skulle du vilja arbeta vidare med? Formulera några frågor som du skulle vilja undersöka.

Undersöka och beskriva

Här presenteras några av de teman som filmen tar upp samt förslag på frågeställningar att undersöka och arbeta vidare med.

Tobak och barnarbete

- De barn som medverkar i filmen arbetar alla på tobaksfälten. Är det lagligt med barnarbete i deras länder (Malawi, Brasilien, Bangladesh)?
- FN har tagit fram en konvention om barns rättigheter (Barnkonventionen) vad säger den om barnarbete?
- Finns det länder som inte har antagit Barnkonventionen? Vilka är i så fall dessa länder?
- Vad har tobaksbolagen för policys gällande barnarbete?
- Stämmer den officiella bilden tobaksbolagen ger om sitt engagemang mot barnarbete med verkligheten?
- Finns det risk att tobaken i snus och cigaretter som säljs i Sverige kan ha plockats av barn?

Tobaksarbetarnas arbetsvillkor

- Tobaksbolagen ger gärna tobaksarbetarna lån så att de kan komma igång att odla tobak. Är det bra eller dåligt? Beskriv.
- Under vilka villkor arbetar tobaksarbetarna? Kan de vara med i facket? Har de sjukförsäkring?
- Vad har tobaksarbetarna för möjlighet att påverka sin inkomst?
- Hur omfattande är användandet av bekämpningsmedel på tobaksodlingarna?
- Hur påverkar arbetet på tobaksfälten hälsan?
- Varför anställer helst tobaksbolagen arbetare som har familj?

Tobak och fattigdom

- Vi får i filmen veta att Malawi är en stor exportör av tobak. Malawi är samtidigt ett av världens fattigaste länder, hur hänger det ihop?
- Är det lönsamt att odla tobak? Hur sätts priset på tobak? Hur har prisutvecklingen för tobak sett ut de senaste 10 åren? Vem/vilka tjänar pengar på tobaksförsäljningen?
- Hur ser fördelningen av världens rökare ut? I vilka länder röker man mest? Finns det länder där rökningen ökar?

Tobaksbolagens marknadsföring

- Får tobaksbolagen göra reklam för sina produkter i Sverige?
- Hur marknadsförs tobak i utvecklingsländer? På vilka olika sätt och vad vill tobaksbolagen att tobak ska förknippas med? I filmen finns ett inslag från Indonesien, vad säger ungdomarna där?
- Behöver det finnas varningstexter på cigaretter och tobaksreklam i utvecklingsländerna?
- Finns det något som tyder på att tobaksbolagen vill att fattiga och unga ska börja röka?
- I filmens reportage från Bangladesh säger den intervjuade pappan att han inte längre röker de inhemska (de lokalt producerade) cigaretterna för att man ser ned på dem som röker dessa. Vad menar han med det och hur kan det komma sig?

Förslag på tillvägagångssätt

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter (www.tobaccoschildren.org / www.tobaksfakta.org med flera)
- Intervjua personer som arbetar med tobaksfrågor.
- Intervjua personer som arbetar med bistånd och mänskliga rättigheter.
- Intervjua personer som arbetar med marknadsföring (av tobak eller marknadsföring generellt?).

Analysera och bearbeta

Här presenteras några av de teman som filmen tar upp samt förslag på frågeställningar att analysera och arbeta vidare med:

Tobak och barnarbete

- Barnarbete är inte ett unikt tobaksproblem utan finns även inom andra industrier. Vilka då? Finns det bättre eller sämre arbeten för barn? Hur bra eller dåligt är det då att arbeta på en tobaksodling jämfört med andra arbeten?
- Tobaksbolagen i filmen Tobakens barn vill inte svara på frågor om barnarbete. Varför tror du att de inte vill det? Hur hanterar andra industrier frågor om barnarbete? Jämför med till exempel textil- och klädingindustrin.
- Varför tror du att föräldrar tillåter att deras barn arbetar istället för att gå i skolan?
- Om barnen tvingas arbeta istället för att gå i skolan, vad får det för konsekvenser för deras framtida möjligheter?
- Barnarbete är förbjudet enligt lag i de flesta av världens länder. Så även i de länder som filmen tar upp – Malawi, Brasilien och Bangladesh. Ändå arbetar nära en halv miljon barn på tobaksodlingarna i Malawi. Hur kommer det sig?
- Hur påverkas barns hälsa och fysiska utveckling av att arbeta på tobaksfälten?

Tobaksarbetarnas arbetsvillkor

- I filmen Tobakens barn, jämför man tobaksarbetarnas arbetsförhållanden och villkor med det gamla Statarsystemet som fanns i Sverige förr. Går det att göra den jämförelsen? Och i så fall vad finns det för likheter?
- I filmen Tobakens barn, får vi även reda på att självmordsstatistiken är mycket högre bland tobaksarbetarna än i landet i övrigt. Vad kan det bero på?
- Tar tobaksbolagen ansvar för tobaksarbetarna?
- Bekämpningsmedel och gifter används i stor utsträckning på tobaksfälten. Skyddskläder finns inte alltid tillgängligt eller är svåra att använda. Vad får det för konsekvenser för tobaksarbetarna? Finns det sjukdomar som direkt kan kopplas till arbete på tobaksfält?
- De stora tobaksbolagen bestämmer priset på råtabaken och de bestämmer även räntan på de lån som de har gett till tobaksodlarna. Vad får detta för konsekvenser om exempelvis en odlare skulle vilja sluta odla tobak och börja odla grönsaker istället? Vad får det för andra konsekvenser? Är förhållandet mellan tobaksbolag och odlare etiskt? Vad tycker du?

Tobak och fattigdom

- Vad får det för konsekvenser för en fattig familj att exempelvis pappan är beroende av tobak?
- Idag är det framförallt män som röker i utvecklingsländerna, men tobaksbolagen satsar allt mer marknadsföringsresurser på att få även kvinnorna att börja röka. Vad får det för konsekvenser för familjerna och för samhället?
- Vore det inte bättre att odla grönsaker och sädeslag istället för tobak, till exempel i Malawi där många faktiskt svälter? Varför gör man inte det? Får man mer eller mindre betalt jämfört med tobak?
- Filmen tar upp att tobaksuppköparna bildar kartell och på så sätt håller priserna nere. Vad menas med kartell? Och vad får det för konsekvenser för tobaksodlarna och tobaksarbetarna?
- Hur kan ett lands politiker acceptera att huvuddelen av åkerarealen upptas av tobaksodling? Arbetar tobaksindustrin för att påverka beslutsfattare i utvecklingsländerna? Hur då i så fall?

Tobaksbolagens marknadsföring

- Har tobaksreklam någon effekt?
- Är tobaksreklam någonsin sann? Är någon reklam sann?
- Varför har vi i Sverige ett förbud mot tobaksreklam?
- Varför är inte tobaksreklam förbjuden överallt i världen?
- Vad finns det för likheter mellan den reklam som tobaksindustrin gjorde i västvärlden under 60- och 70-talet och den man nu gör i utvecklingsländerna?
- Tobaksbolagen satsar nu allt mer marknadsföringsresurser i utvecklingsländerna på målgruppen unga kvinnor. Vilka effekter kan det få?
- Med vilka argument, budskap och symboler säljs tobak i utvecklingsländerna? Varför har man valt just dessa?

Förslag på tillvägagångssätt

- Sök i litteratur, rapporter och på internetsajter (www.tobaccoschildren.org / www.tobaksfakta.org med flera)
- Intervjua personer som arbetar med tobaksfrågor.
- Intervjua personer som arbetar med bistånd och mänskliga rättigheter.
- Intervjua personer som arbetar med marknadsföring.

Värdera och reflektera

Här nedan presenteras tre övningar där eleverna ges möjlighet att värderingsmässigt reflektera över den kunskap de har tagit till sig under de föregående stegen.

Heta stolen

Heta stolen är en värderingsövning där eleverna tar ställning för eller emot ett antal för temat relevanta påståenden genom att resa på sig eller sitta kvar på sin stol. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att eleverna ska bli medvetna om sina åsikter och värderingar, få dem att formulera argument och i slutändan agera utifrån dessa. Eleverna sätter sig på stolar, gärna i en halvcirkel. Läs upp nedanstående påståenden och be dem ta ställning för eller emot genom att resa sig (håller med) eller sitta kvar (håller inte med). Ställ därefter följdfrågor, till exempel: Varför tycker du så? Hur tror du att det skulle fungera? Vad tror du att det får för konsekvenser? På så sätt får eleverna motivera och argumentera för sina ställningstaganden.

- Barnarbete är inte alltid fel, barnens inkomst behövs för att familjerna ska överleva.
- Om barnen måste arbeta istället för att gå i skolan kommer de att förbli fattiga livet ut.
- Det är bra att tobakbolagen lånar ut pengar till jordbruksarrendatorer så att de kan köpa maskiner och utsäde och på så sätt komma igång med att odla tobak.
- Om en tobaksarbetare blir sjuk av sitt arbete borde tobakbolagen betala hans sjukvård och skadestånd till honom och hans familj.
- Att använda odlingsbar mark i utvecklingsländerna till att odla tobak borde förbjudas.
- Om en fattig person röker så får han skylla sig själv att han inte har råd med mat.
- Tobakbolagen borde få göra reklam även i Sverige.
- Det är bra att tobakbolagen sponsrar exempelvis talangtävlingar och sport, annars kanske det inte skulle bli av.
- Tobak bidrar på olika sätt till att göra fattiga länder ännu fattigare.
- Tobak borde varken få odlas eller säljas någonstans i världen.

Fyra hörn

Fyrahörn är en värderingsövning, där eleverna tar ställning till en för temat relevant fråga. Eleverna får sedan argumentera för sitt ställningstagande genom att svara på övningsledarens följdfrågor. Övningen syftar till att eleverna ska bli medvetna om sina åsikter och värderingar samt få dem att formulera argument för dessa.

Samtidigt som frågan ställs till eleverna presenteras fyra olika svarsalternativ, varav ett alltid måste vara öppet (eget förslag). Varje svarsalternativ tilldelas ett hörn av det rum man är i. Eleverna ombeds sedan att ta ställning till frågan genom att ställa sig i ett av rummets fyra hörn. Övningsledaren ställer sedan följdfrågor till eleverna i respektive hörn utifrån deras ställningstagande.

Vem bär ansvaret för tobakens konsekvenser i form av barnarbete, ohälsa, miljöförstöring och fattigdom i utvecklingsländerna?

- Den som köper tobak
- Tobaksbolagen
- Utvecklingsländernas regeringar
- Eget förslag

Vad kan du göra för att motverka tobakens negativa konsekvenser i utvecklingsländerna?

- Inte köpa tobak
- Protestera mot tobaksbolagen
- Ingenting
- Eget förslag

Regeringsrådgivare för en dag

Dela in eleverna i grupper om 4-5. Be eleverna därefter sätta sig in i följande problematik:

I landet Skulu är en stor majoritet av befolkningen fattiga jordbrukare. Som tur är, är Skulus åkermark bördig, vilket gör att åkrarna ändå ger så mycket att de allra flesta slipper svälta. Ett problem är dock att jordbruket inte ger något överskott som de kan exportera och på så sätt få in pengar i landet. Pengar som man sedan skulle kunna använda till att importera saker man behöver för att kunna utveckla landet ut ur fattigdom, till exempel mediciner, teknisk utrustning med mera. Bland annat skulle jordbruket behöva effektiviseras. Paprikor är en gröda som odlas i landet. Om de kunde effektivisera odlingen av paprikor så skulle dessa kunna exporteras för att på så sätt få in de behövda pengarna. Det skulle bli en positiv utveckling där det ena ger det andra. Men som det är just nu liknar det mer en moment 22- situation där utvecklingen står stilla eller till och med går bakåt något. Skulus regering har ansökt om lån hos Världsbanken, EU och hos sina grannländer. Men landet är redan så skuldynt att det inte går att få några lån. Under senare år har regeringen i landet uppvaktats allt flitigare av ett stort amerikanskt tobaksbolag. Tobaksbolaget är villigt att ge landet ett stort lån för inköp av mediciner och teknisk utrustning. Man är även villig att bygga ett antal skolor. Helst av allt vill de bidra med lån till jordbruksmaskiner och utsäde. Men det finns ett villkor. Skulus regering måste först skriva på ett avtal med tobaksbolaget som säger följande: Minst 50 % av landets totala åkermark måste användas för tobaksodling. Man måste följa tobaksbolagets experters råd gällande användande av gödsel och bekämpningsmedel och tobaksbolaget ska ha ensamrätt att köpa landets hela tobaksproduktion (men inte skyldighet att göra det) till ett fastställt pris. Lånet som landet får behöver inte betalas tillbaka så länge avtalet gäller (vilket är 10 år med möjlighet att förlänga därefter). Däremot ska Skulu årligen betala 10 % på hela lånebeloppet i ränta. En kostnad som då dras från betalningen av den tobak som bolaget köper. Regeringen i Skulu ska nu ta ställning till erbjudandet. En fördel som man tror sig se med att tacka ja till tobaksbolagets erbjudande är att man med hjälp av lånet skulle kunna utveckla paprikaodlingen i landet och på så sätt få in exportpengar.

Ni i er grupp har blivit inkallade som experter som utifrån era kunskaper om tobaksodling och tobaksbolagens agerande i utvecklingsländer ska ge regeringen i Skulu råd om hur de ska agera och vad de bör tänka på.

Innan ni åker till Skulu har ni ett möte då ni funderar på, diskuterar och besvarar nedanstående frågor i gruppen:

Vilka argument finns för att gå med på tobaksbolagets erbjudande?

Vilka argument finns mot?

Vilket råd ger ni – ska de gå med på tobaksbolagets erbjudande?

Om ja – vad bör de tänka på? Vad bör de ställa för krav på tobaksbolaget?

Är det några lagar som kan komma att behövas.

Om nej – varför inte? Vad kan de göra istället?

Sammanställa och handla

Här presenteras ett antal förslag på hur eleverna kan sammanställa och presentera sitt arbete med temat:

- Låt eleverna göra en utställning eller tematidning om vad de lärt sig om tobaksbolagets exploatering av utvecklingsländerna och hur tobak hänger ihop med fattigdom och barnarbete. Bjud in skolkamrater och föräldrar för att ta del av resultatet.
- Låt eleverna skapa en egen protestkampanj som visas på skolan i syfte att få så många som möjligt att inse hur tobak och fattigdom hänger ihop.
- Låt eleverna göra en hemsida om det de har lärt sig. Maila länken till så många som möjligt.
- Ett annat alternativ är att skriva ett manus till en teaterpjäs om temat och dess problematik. Hur känns det för de barn som istället för att gå i skolan måste arbeta på tobaksfältet? Hur ser deras framtidsdrömmar ut? Vad känner barnets föräldrar? Vad händer när den fattiga familjens sista pengar går till tobak, vad säger fru och barn? Hur känner sig den familjefar som inte kan ge sina barn mat för dagen för att han är beroende av tobak? Eller varför inte ett spännande möte mellan en anställd vid ett tobaksbolag som gör reklam för tobak och biståndsarbetaren som ser tobakens effekter?